

YOLLARIN KAVŞAĞINDA DURAN BİR SOSYAL BİLİMCİ: EROL GÜNGÖR VE DİN SOSYOLOJİNE KATKILARI

Mehmet Tayfun AMMAN*
İsmail HİRA**

Özet

Erol Güngör, akademik çalışmalarının yanı sıra tarih, kültür, medeniyet, sosyal değişme, modernleşme, lisan, sanat, ahlâk, aydınlar, ideoloji ve din gibi makro konuları milliyetçi perspektifle inceleyen fikri eserler de kaleme almış, Türkiye’de katı ideolojik kutuplaşmaların olduğu bir dönemde siyasal yönelimleri farklı tüm kesimlerin dikkatini çekmeyi başarmış bir sosyal bilimcidir. Bu makalede onun ilmi ve fikri hususiyetleri ile sosyal meselelere nereden ve nasıl baktığı kısaca anlatılmış, sonra münhasıran din sosyolojine yaptığı katkıları üzerinde durulmuştur. Güngör, akademik titriyle ‘din sosyoloğu’ olmadığı halde, yazmış olduğu İslâm’ın Bugünkü *Meseleleri* ve İslâm Tasavvufunun *Meseleleri* gibi doğrudan bu alana katkı sağlayan iki eseriyle din sosyologları arasında anılmayı hak etmektedir. Yaşadığı dönemin Türkiye’sinin sosyal ve siyasal şartları da göz önünde bulundurulduğunda Güngör’ün dinle ilgili tespit ve değerlendirmelerinin gerçekten orijinal ve önemli olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Din, tasavvuf, modernizm, reform, aydınlar.

A SOCIAL SCIENTIST AT THE JUNCTION OF THE WAYS: EROL GÜNGÖR AND HIS CONTRIBUTION TO THE SOCIOLOGY OF RELIGION

Abstract

Erol Güngör is a prosperous social scientist who scrutinizes significant works as well as in his own field of study, on macro issues such as history, civilization, social change, modernization, language, art, ethics, ideology and religion, especially within a polarized intellectual scene, from a nationalist point of view. This paper tries to provide a brief description of the point of view and the way Güngör employs in elaborating the social issues in general and underlines his contribution to the sociology of religion in particular. In spite of the fact that Güngör was not officially a “sociologist of religion”, his significant works, İslâm’ın *Bugünkü Meseleleri* (*The Contemporary Problems of Islam*) and İslâm *Tasavvufunun Meseleleri* (*The Problems of Islamic Mysticism/Sufism*) enable us to count Güngör among those contributing the sociology of religion. Given the social and political circumstances Güngör lived, his evaluations and considerations about religion are seen notably original and significant.

Keywords: Religion, Tasavvuf (Mysticism/Sufism), Modernism, Reform, Intellectuals.

Makalenin Dergiye Gönderildiği Tarih: 08.02.2017; Hakem ve Yayın Kurulu Değerlendirmesinden Geçen Makalenin Yayıma Kabul Edildiği Tarih: 05.05.2017

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: mtamman@sakarya.edu.tr.

** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: hira@sakarya.edu.tr.

Giriş

Özellikle 1970'li yıllarda ve 80'lerin başlarında yayınladığı telif ve tercüme eserlerle dikkatleri çeken Erol Güngör, kısa ömrüne büyük akademik başarılar sığdırarak 1983 yılında aramızdan ayrılmıştır. İngilizce ve Fransızcadan yaptığı tercüme dönemin saygın isimlerinin imzasını taşımaktadır. Telif çalışmaları ise 'dar anlamda akademik camiayı ilgilendiren' ve 'geniş entelektüel çevrelere hitap eden' eserler olmak üzere iki başlık altında toplanabilir. Akademik dergilerde yayınlanan makaleleri ile kitap olarak da neşredilmiş olan *Kelâmî Sahada Estetik Yapı Organizasyonu ve Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar* gibi salt bilimsel çalışmalar ilk grupta yer alırlar. Bu çalışmalarda Güngör'ün, ilmî kriterlerin hakkını veren, alanındaki literatüre hâkim, metodolojisi güçlü bir akademisyen olduğu görülmektedir. İkinci grupta yer alan eserleri kendisinin "*Mesleğimin bilgilerini ve metodunu Türkiye'nin meselelerine uygulayarak Türk aydınlarının dikkatine sunmak...*"¹ diyerek misyonunu belirttiği çalışmalardır. Güngör'ün geniş entelektüel kesimlerce tanınmasını sağlayan bu çalışmalar tarih, kültür, medeniyet, sosyal değişme, modernleşme, lisan, sanat, ahlâk, aydınlar, ideoloji ve din gibi makro konuların milliyetçi perspektifle incelendiği eserlerdir. "*Tartışmaları daima daha yüksek bir fikir plânına çıkarmak için uğraşan bir yazar...*"² olarak kendisini takdim eden Güngör bu eserlerinde, deyim yerindeyse fildişi kuleden çıkan bir akademisyen, içinde yaşadığı cemiyetin sorunlarıyla dertlenen ve çözümler üretmeye çalışan bir münevver ve mütefekkir olarak görünür. Bunu katı ideolojik kutuplaşmaların olduğu bir dönemde milliyetçilik karşıtı ideolojik tercihleri olan kesimlerin bile dikkatini çekecek ve saygısını toplayacak düzeyde başarır. Otuz yıl sonra Erol Güngör'ün aramızda bulunması ve bizimle konuşmaya devam etmesi ardından bıraktığı bu fikrî eserler sayesinde. Güngör'ün çalışmaları, doğrudan toplumda karşılığı olan problemlere odaklanması, daha önce dile getirilmemiş çarpıcı tespitlerde bulunması, zekice çıkarımları, şiir sanatında "sehl-i mümteni" denilen tekrarı kolay, ilk defa ifade edilmesi ise zor olan sözlere benzeyen terkiбі hükümleri, muhataplarını 'kendileri üzerinde' düşünmeye davet eden fikrî açılımları, mensup olduğu camiaya 'içeriden' bir dille zarif eleştiriler yöneltmesi ve geleceğe dair isabetli öngörülerde bulunması açısından özellikle önemlidir.

Bu makalenin amacı, Erol Güngör'ün tüm çalışmaları üzerine genel bir değerlendirme yapmak değil, din sosyolojisine katkı mahiyetinde çalışmalarını incelemektir. Bu çalışmaları değerlendirmek ise onu farklı ve değerli kılan hususiyetlere dikkat çekmeyi gerektirmektedir. Bu sebeple öncelikle onun düşüncesinin nasıl bir sosyal tarihsel zemin üzerinde yükseldiğini ve Güngör'ü çağdaşlarının pek çoğuna fâik kılan nitelikleri, daha önce yayınladığı

1 Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1989, s.5

2 Güngör, *Kültür Değişmesi...*, s.6

miş olduğumuz bir alıřmamıza³ dayanarak özetleyecek, sonra asıl konumuza odaklanacağız.

1. Medeniyet Kırılması ve Sonuçları

Türkiye'nin 'Batı toplumları' gibi olma yoluna girdiği iki yüz yıllık modernleşme serüveni, bunun öncelikli devlet politikası haline geldiği doksan yıllık Cumhuriyet dönemi, 'sanayi toplumu' olma yönünde evrildiğimiz yetmiş yıllık kesintili demokrasi tecrübesi ve küreselleşme dinamiklerine eklenildiğimiz son otuz yıl. Bugün geriye dönüp baktığımızda, Batı toplumlarından farklı olarak uzun sayılabilecek bir yazılı kültür dönemi yaşamadan şifah kültür evresinden görsel kültür evresine hızlı bir geçiş yaptığımız görülüyor. Batı Avrupa'da matbaanın geliştirilmesinden sonra birkaç yüzyılda giderek yaygınlaşan okuryazarlığın on sekizinci yüzyılda esnaf ve zanaatkrları da içine alacak ölçüde genişlediği, rneğin Fransa'da Voltaire ve Rousseau gibi Aydınlanma düşünürlerinin eserlerinin yüz binlerce basıldığı, toplumun her kesimden insanlar tarafından okunduğu ve hararetle tartışmalara konu olduğu bilinmektedir. Bizim böyle uzun bir yazılı kültür evresinden geçmeden televizyon çağına girmemiz, başka hiçbir sebep olmasa bile bugün ülkemizdeki okuryazarlığın canlılığının büyük ölçüde niçin-ğrenci ve ğretmen olarak- eğitim kurumlarıyla bağlantılı kişilere endekslili olduğunu anlamada hareket noktası olabilir. Üstelik bu yöndeki dönüşüm 'kendiliğinden', yani toplumsal dinamiklerle değil, siyasi elitler tarafından 'kırıcı' bir modernleştirme projesi olarak ve 'medeniyet kırılması' diyebileceğimiz tarihi bir kırılmayla hayata geçirilmiştir. Bu tarihi kırılma genelde toplumsal sonuçları açısından, özelde tefekkür dünyamız açısından arz ettiği önem itibarıyla üzerinde durulması gereken beş kırılmayı içermektedir: Tarih, kültür, dil, din ve devlet.

şayet yeniyi inşa etmek için tarih çarpık bir biçimde kurgulanmamış, karalanmamış, horlanmamış olsaydı, yeni öğretilirken eskiyle bağlar koparılmasaydı *tarih kırılması*ndan söz etmeyecektik. Ama böyle olmadı. Bizim kuşağımız okul sıralarında Cumhuriyet'ten önceki dönemin karalanmasının ve hor görülmesinin pek çok örneğini gördü. Bugün büyük ölçüde geride kalan bu 'tarih kırılması' beraberinde kültür, dil, din ve devlet kırılmalarını getirdi.

*Kültür kırılması*yla, tarihin horlanması sonucunda toplumun *zayıf kültür* zelliği göstermesini kast ediyoruz. Sosyolojide *güçlü kültür* kavramı, tarihi birikimine değer verme noktasında etnosantrizmi yüksek toplumlar için kullanılmaktadır. Zayıf kültür ise bu birikime değer vermeyen, dolayısıyla ondan yararlanamayan, yeni ve güzel olanı başkalarında arayan ksenosantrik toplumların özelliğidir. Değerersizleştirilen şeye talep olmaz. Kültür kırılmasından söz etmemizin nedeni, kendi *yüksek kültür* birikimini aşağılayan, en azından

3 Mehmet Tayfun Amman, "Erol Güngör ve Son Dönem Tefekkür Hayatımız", *Türk Tefekkür Dünyası Bilgi şöleni*, Pamukkale Üniveritesi Yay., İstanbul, 2015, Cilt: II, ss.633-640

yok sayan, Batı kültürünü ise yücelten bir kültür politikasının uzun yıllar uygulanmış olmasındandır.

Dil kırılması ile alfabe değişikliğini ve dil devrimini, özellikle mantıkî iza-hı yapılması güç öztürkçeleştirme icadını ve bunun sürekli hale getirilmesini kast ediyoruz. Alfabe değişikliğinin gerekliliği sembolik ve işlevsel kazanımları ileri sürülerek savunulabilir. Tarihi birikim değersizleştirilmeseydi ve Osmanlı Türkçesi okullarda hiç olmazsa isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulsaydı, geçiş 'kırılma' boyutuna varmadan sağlanabilirdi. Bugün alfabe değişmesi, ama daha önemlisi öztürkçeciliğin yol açtığı dil kayması sebebiyle, bırakın herhangi bir üniversite mezununu, akademisyenlerin ekseriyeti için bin yıllık bir medeniyet birikimi yok hükmündedir. Sürekli dil devrimi furyası son yıllarda etkisini kaybetmiş olmakla birlikte yaptığı tahribat ile genç kuşakları yeni harflerle oluşturulan Cumhuriyet dönemi fikir birikiminden bile yeterince yararlanamaz hale getirmiştir.

Din kırılması ile kısaca İslâmiyetin değersizleştirilmesini kast ediyoruz. Pozitivist modernleştirici elitlerin gözünde din kentli, eğitilmiş kesimlere yakışmayan, ömrünü tamamlamış bir inanç sistemiydi. Hangi inanç sistemi toplumun eğitimsiz kesimlerine bırakılırsa onun ince idrakten yoksun yorumlarla karşımıza çıkması ve belki de birileri için bu sayede kolayca yerden yere vurulabilir bir mahiyet kazanması kaçınılmazdır. Laiklik baştan itibaren hukuk ve siyasetin sekülerleştirilmesiyle sınırlı Batı'nın *laicité'si* anlamında bir laiklik olarak kalsaydı, dönüşüm *kırılma* boyutuna varmadan sağlanabilirdi. Ama böyle olmadı. Dışlanan din de toplumdan çekilirken yalnız gitmedi. En azından bin yıllık bir süreçte ona dayanarak inşa edilmiş değerleri beraberinde götürdü. Bugün şu ya da bu düzeyde bir ilim hayatımızdan söz edebilirken, aynı şeyi irfanımız için söyleyemeyişimiz doğrudan bununla alâkalıdır.

Ve son olarak *devlet kırılması* ile Türk'ün devlet töresi göz ardı edilerek yönetime biçiminin değiştirilmesinin yeni bir devlet inşası olarak takdim edilmesini kast ediyoruz. Gerçek, yirminci yüzyılın başlarında dünyada imparatorluklar çağının sona erip milli devlet yapılanmasının tarih sahnesine çıkmasına paralel olarak Türkiye'nin de bu sürece ayak uydurmasından başka bir şey değildi. Fiiliyatta da gerek milletler arası yükümlülükler, gerekse uzun yıllar yürürlükte kalacak Osmanlı döneminde yapılmış birçok düzenleme varlığını sürdürmekteydi. Durum böyleyken, devlet tasavvurunun zihinsel inşasında Osmanlı'nın dışlanması sağlayacak söylemler üretildi. 'Devlet kırılması' olarak kavramlaştırdığımız bu durumun kanaatimizce en olumsuz neticesi *devlet-i ebed-müddet* idrakine ve bu idrakin hâsılası olan ferasete sahip siyasetlerin Cumhuriyet döneminde yok denecek kadar azalması olmuştur. Güngör de bu durumu "Bugün devletin çok yüksek kademelerinde görev yapan pek çok kimsenin imparatorluk zamanında ancak en basit mevkilerde hizmet verebilecek çapta oldukları söylenebilir"⁴ diyerek ifade etmişti.

Modernleştirme projesinin bu kırılmalarla hayata geçirilmesi tarihi bir vakıadır. Tarihin çarpıtılarak karalanması, geleneğın horlanması, dinin itibar kaybına uğratılması ve Batı'nın kültürel değerlerinin devlet eliyle yüceltilmesi bir dönemin tartışılmaz gerçekleridir. Farklı ideolojik yaklaşımlarla kaçınılmazdı denilebilir, gerekli görülebilir, yararlı bulunabilir, tenkit de edilebilirler. Değişik kişi ve çevrelerce söz konusu vakıanın farklılık arz eden çeşitli yorumları yapılmış ve yapılmaktadır. Ülkemizin özellikle son yirmi otuz yıldır bu kırılmaların izlerini tedricen de olsa silmeye çalıştığı görülüyor. Ancak tarih, kültür, dil, din ve devlet kırılmaları, neticede *tarih defosu*, *kültür defosu*, *dil defosu*, *din defosu* ve *devlet defosu* olarak adlandırabileceğimiz kusurlarla mall aydınları sahneye çıkarmıştır. Bugün Türkiye'de tefekkür hayatımızın kısırlaşmasına sebep olan bu kusurların en azından bir ikisinden defolu olmayan aydın bulmak neredeyse imkânsızdır. Cemil Meriç'in ifadesiyle Türkiye'nin bir 'kaçışlar ülkesi' olması tam da bununla alâkalıdır. İnkılpıların Batı'ya, solcuların Kuzey'e, İslmcıların Arap'a, Türkülerin Turan'a kaçtıkları bir lke... Bugün bu kaçışlar nispeten azalmış görünse de dikkatli bir nazar halen bir kaçışlar ülkesi olduğumuzu fark etmekte zorlanmayacaktır. Bu sosyal tarihsel zemin göz önünde bulundurulmadan Erol Güngör'n özelde din sosyolojisine, genelde fikir hayatımıza yapmış olduğu katkının tam olarak anlaşılması mümkün değildir.

2. Erol Güngör'n Farkı

Güngör bu 'kaçışlar ülkesi'nin kakın olmayan evldıdır. ağdaşlıksa, kelimenin müspet tedaileriyle ağdaş, yerlilikse, yine kelimenin müspet tedaileriyle yerlidir. Yukarıda sözünü ettiğimiz beş defonun beşinden de azadedir. Bu beş defo, onda aksine inkılp etmiş, şuura dönüşmüştür: Tarih şuuru, kültür şuuru, dil şuuru, din şuuru ve devlet şuuru. Erol Güngör'n faikiyetini oluşturan şey bu beş şuuru şahsında ahenkli bir bütün haline getirebilmiş olmasıdır. Tefekkür hayatımız açısından önem arz eden eserlerinin muhtevası da bu beş anahtar kavram etrafında hlusa edilebilir.

Dönemin aydınları 'medeniyet kırılması' adını verdiğimiz bu büyük kırılmanın elbette farkındaydılar. Bir kısmı isteyerek, bir kısmı başka bir çıkış yolu göremeyerek, bir kısmı şartların baskısı altında, bir kısmı yapılanlara meşruiyet kazandırmak için bu yola girdiler. Ziya Gökalp kültür/medeniyet ayırımını geliştirerek problemi aşmaya çalıştı. O gün için araçsal işlev gören, ama bugün sun'i olduğu açıkça görülen bu ayırım Güngör'n Gökalp'i tenkit ettiği önemli hususlardan birisidir. Çünkü sözünü ettiğimiz beş defodan ikisiyle -tarih ve kültür defosu- doğrudan, diğerleriyle dolaylı olarak bağlantılıdır.

Kültür ve medeniyet kavramları konu *tefekker* olunca daha hususi bir önem arz eder. Günümüz sosyal bilimlerinde kabul görecek bir tanım önermek gerekirse, kültür için 'bir toplumun ürettiği beşeri birikimin tamamıdır' diyebiliriz. Medeniyet ise 'kültürün tarihte iz bırakacak ölçüde gelişmesidir'.

Bir örnek vermek gerekirse kültür kavramını Hintliler için de, Pigmeler için de kullanabiliriz. Ancak Hint medeniyeti diyor, ama Pigme medeniyetinden söz etmiyoruz. Dikkat edilecek olursa tefekkür kavramını da kültürünü medeniyet seviyesine yükseltmiş toplumlar için kullanmaktayız. O halde tarihî kırılma ya da medeniyet kırılması olmuşsa ona mündemiç olarak kaçınılmaz biçimde tefekkür kırılması da olur. Bu da medeniyet kırılmasına maruz kalanlar için önceki dönemin tefekkür birikiminin yok hükmüne geçmesi demektir. Güngör çocukluğunda aile muhitinin sağladığı entelektüel imkânı şahsî çabasıyla değerlendirerek bu medeniyet kırılmasının defolarından korunabilmiş, bu sayede tefekkür dünyamızda, en az bin yıllık mümbit irfan toprağının derinliklerinden beslenen kökleri sağlam bir ağaç gibi yükselebilmıştır.

Erol Güngör'ün faikiyetini sağlayan ilk husus, milletin bu topraklarda bin yıllık bir süreçte oluşturduğu medeniyet birikimine aşına olacak düzeyde Türkçesinin olmasıdır.⁵ Kendisi harf devriminden on yıl sonra dünyaya gelmiş bir Cumhuriyet çocuğudur. Ama daha ortaokul ve lise yıllarında Osmanlı Türkçesini seri okuyup yazabiliyor, üniversite sıralarında eski harflerle daha hızlı yazılabilmesi avantajını kullanarak hocalarının ders notlarını kelime kaçırmadan tutup sonra yeni harflere aktararak arkadaşlarına veriyordu. Eski bir kelimenin yazılışında tereddüt ettikleri zaman hocası olan Mümtaz Turhan -ki harf devriminin yapıldığı yıl liseyi bitirmiş bir genç idi- "Erol'a soralım" dediği söylenmektedir. Erol Güngör sadece Cumhuriyet'in Türkçesini değil, İmparatorluğun Türkçesini de biliyor, bildiği için medeniyetinin kıymetini biliyordu, kıymetini bildiği için de ona sahip çıkıyor ve ondan yararlanabiliyordu. Ve bu yüzden böyle donanımı olmayan aydınları da her fırsatta eleştiriyordu.⁶ Onun tarih, kültür, din ve devlet şuurunun kaynağının Türkçeye hâkimiyeti olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

5 "Türk münevveri yüzyıl önceki Türkçeyi kullanmayacak, ama bin yıl önceki Türkçe metinleri bile anlayacak; yeni harfleri kullanacak, ama üniversite kapısı önündeki kitabeyi görüncelikle alık bakmayacak, demokrat olacak ama atalarının siyasi ve idari dehasından faydalanmasını da bilecek; bir Osmanlı Türk'ü gibi ayakları yerde, başı dik, gönlü geniş, kalbi metin olacak, hiçbir zaman basitliğe düşmeyecek. Ve nihayet, milletin büyüklüğünü anladığı zaman artık fuzuli kurtarıcılık ve akıl hocalığı yapmaktan vazgeçecek" (Güngör, 1980:131-132).

6 Ona göre aydınların geleneğe saygılı olmaları yeterli görülemez. Geniş görüşlü bir Avrupalı da bizim geleneğimize aynı saygı ve sempatiyi gösterebilir. Bizde maalesef, "kendi ülkesinin insanlarına ve kültürüne karşı en büyük yakınlık duyan, üstelik bütün siyasi ve ideolojik tavrını bu yakınlık üzerine kuran insanlar bile, yücelttikleri kültürün kenarında kalmaktadırlar" (Güngör, 1980: 53) .

"... "Çağdaş uygarlık düzeyi" denen ve hiçbir Türkçe olmayan şu üç kelimenin mânası her iyi güzel şeyin kendi dışımızda, batı dünyasında bulunduğu. Bildiğimiz kadarıyla, bu söz ilk defa "muasır medeniyet seviyesini aşmak" şeklinde ortaya atılmıştı; şimdi "aşmak" yerine "erişmek" denildiğine göre, bizim batılı münevverlerin gitgide daha kanaatkâr olmaya başladıkları anlaşılıyor. Bu kanaatkârlıkta daha ileri giderlerse belki bir gün Türk kültürüne ve Türk medeniyetine kıymet verecek derecede alçakgönüllü olabilirler" (Güngör, 2011: 33).

Güngör'ün faikiyetini oluşturan dille ilgili bir diğer husus, üniversite yıllarında Fransızcasını geliştirmesi ve İngilizceyi öğrenmesidir. O bu sayede Batı'nın ilim ve tefekkürünü yakından takip etmiş, hatta bu dillerden Türkçeye tercüme yapmıştır. Akademik imkânların o yıllara kıyasla çok arttığı günümüz Türkiye'sinde hem Doğu'nun hem de Batı'nın fikir birikiminden Erol Güngör gibi doğrudan yararlanabilecek düzeyde dil hâkimiyeti olan sosyal bilimcimiz yok denecek kadar azdır.

3. Din Sosyolojisine Katkıları

Esasen Güngör'ün "tartışmaları daha yüksek bir fikir plânına çıkarmak" için kaleme aldığı fikrî çalışmaların tamamı, içinde din kelimesi geçmese bile din sosyolojisine katkı sağlayacak niteliktedir. Bunu görebilmek için öncelikle sosyolojinin bir bütün olduğunu unutmamak gerekiyor. Bizim başına bir isim ekleyerek 'alt dal' adını verdiğimiz aile, siyaset, iktisat, eğitim, din, spor, kültür, kent ve benzeri tüm sosyolojiler aslında o müesseseyi merkeze alıp onun diğer toplumsal müesseselerle karşılıklı ilişkilerinin belirlenmesi suretiyle ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla din sosyolojisi dediğimiz alanın içeriğinin büyük kısmı dinin diğer toplumsal durumları etkilemesi ve onlardan etkilenmesinden, kalan az bir kısmı ise 'din olmasa olmayacak olan şeylerden oluşmaktadır. Daha açık bir ifadeyle din sosyolojisinin konularının çoğunluğunu "din aileyi nasıl etkiliyor ve din aileden nasıl etkileniyor" ya da "din iktisadi durumları nasıl etkiliyor ve iktisadi durumlardan nasıl etkileniyor" şeklinde sorulara cevaplar arayarak oluştururuz. Daha az bir kısmını ise dinin bizatihi varlığının ortaya çıkardığı konuları -örneğin mezhepler ve tarikatlar- inceleyerek ortaya çıkarırız.

İkinci olarak günümüz sosyal bilim düşüncesinin gelmiş olduğu noktada 'toplum'u, onu oluşturan, yani 'toplumsal' olan her şeyin birbiriyle bağlantılı, her şeyin hem belirleyen, hem de belirlenen olduğu karmaşık bir ağ olarak gören telâkkisini unutmamak gerekiyor. Din 'orada öylece durmayan', bizim inanç, değer ve tutumlarımızı şu ya da bu düzeyde şekillendirerek bize özgü tarihsel durumları inşa etmemize etki eden -F. Braudel'in ifadesiyle medeniyetlerin ana gövdesini oluşturan- bir müessese ise -ki öyledir- 'toplum'la ilgili yapılacak her çalışma, hangi konuyu merkeze alırsa alsın uzantıları ve ondan yapılacak çıkarımlarla din sosyolojisine katkı sağlayabilir. Bu sebeple Güngör'ün üzerinde çalıştığı tarih, kültür, medeniyet, sosyal değişme, modernleşme, lisan, sanat, ahlâk, aydınlar ve ideoloji gibi konuların tamamı din sosyolojisine dolaylı katkı sağlayıcı niteliktedir.

Kaldı ki, Güngör bu konuları incelerken yeri geldikçe din ile bağlantı kuran açılımlar da yapabilmektedir. Meselâ *Millet ve Zaman* başlıklı makalesinde zaman tasavvurunu *mâzî*, *hâl* ve *istikbâl* başlıkları altında ve Türk halkı ile aydınlarının tasavvurları arasındaki farklılıkları vurgulayarak incelerken yapmış olduğu -son yıllarda İsmet Özel'in de canlı tutmak için çaba gösterdiği tasavvura dair- şu tespitler orijinal ve düşündürücüdür:

“Halkımızın zaman perspektifinde dinî tarih ilk insanla, millî tarih ise Müslümanlıkla başlar. Fakat halkımızın gözünde Müslümanlıktan önceki ve sonraki Türkler diye iki ayrı tarihi zümre yoktur. Türk milleti Müslüman olmakla geçtiği büyük dönemeci çok sanatkârane bir tarih yorumu yaparak âdeta düz bir gelişme seyrinin herhangi bir noktası haline getirmiştir [...] Münevverlerimizin bitkin ve çökkün bir ruh hali içinde sadece günlerini gün etmek için yaşamalarına karşılık halkımızda görülen canlılık ve yaşama gücü onun istikbale karşı da çok farklı bir tavır aldığını göstermektedir. Halkımıza göre milletimizin başlangıcı dünyanın başlangıcı, sonu da dünyanın sonu yani kıyamettir. Hatta dinî inanca göre geçmişimiz dünyadan da önceye, geleceğimiz ise ebediyete gitmektedir.”⁷

Yapmış olduğumuz bu alıntı hem yukarıda ifade ettiğimiz din sosyolojisine dair teorik yaklaşımı somutlaştıran bir örnek, hem Türk halkının telâkkisini yansıtan bir sosyolojik tespit olması, hem de Güngör’ün ‘halkın yanında, aydınların karşısında’ duruşunu göstermesi açısından önemlidir. Zaten bu duruş Güngör’ün fikrî eserlerinin tamamında yeri geldikçe kendisini gösteren hâkim bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır.”

Biz bu makalede Güngör’ün din sosyolojisine böyle dolaylı katkılarını değil, doğrudan katkılarını değerlendireceğiz. Bu katkılar Onun İslâm’ın Bugünkü Meseleleri ve İslâm Tasavvufunun *Meseleleri* adlı iki müstakil eser ve çeşitli makalelerinden oluşmaktadır.

4. İslâm’ın Bugünkü Meseleleri

Güngör, Şerif Mardin’in “Toplum bilimlerinin en çapraşığı olan din sosyolojisinin bu kadar incelikle, bilimselliğin ölçüleri dışına kaçmadan incelenmiş olması bu kitabın başarılı yönleri arasında yer alır”⁸ dediği bu eseriyle dinî düşünce ve bu düşüncenin biçimlendirdiği zihniyet yapısının, yaşadığımız dünyada ortaya çıkan problemler karşısında nasıl bir yol izlediğini anlamamıza katkı sağlamaktadır. *Max Weber*’in Protestan toplum örneğinden hareketle bir toplumun dinî⁹ ve kültürel düşüncesiyle sosyo-ekonomik sisteminin şekillenmesi ve gelişmesi arasında bağ kurmasına benzer biçimde Güngör de genelde İslam dünyasının özelde Türk toplumunun modernleşme sürecinde karşılaştığı sorunlara yönelik üretilen çözümleri problem edinmiş, bu çözüm-

7 SMA, s.30-31

* “Türkiye’de hâlâ [1980] dindarlık bir kimsenin münevver tabaka arasına girmesine büyük bir engel teşkil etmektedir, çünkü standart Türk münevverlerine göre din ancak geri kalmış halk kitlelerinin kültürünü temsil eder; münevverin vazifesi bu kültürün bir üyesi olmak değil, fakat onu ortadan kaldıramasa bile ıslâh etmek, modernleştirmektir. Bu yüzden halk dindar, münevver ise din reformcusudur. Halkın genel kanaatına göre Türk milleti dindar oldukça yükselmiş ve yücelmiş, dinden uzaklaştıkça da kudretini kaybetmiştir. Münevverin genel kanaatına göre ise Türk halkı dinin veya dinî liderlerin tesiri altında kaldığı müddetçe gerilemiştir...” (Güngör, *Türk Kültürü...*s.39)

8 Şerif Mardin, “Bir Sentez Adamıydı”, *Erol Güngör*, Ed. Murat Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2006, s.366.

9 Güngör, din mevzusunu üç ayrı tarihi, toplumsal ve sosyolojik açıdan analiz eder: manevî sorunlara bir cevap olarak din, yeni bir medeniyet (İslâm ve medeniyet) inşasında dinin rolü ve son olarak laiklik ve din (Gökhan Güler, *Erol Güngör: Hayatı, Eserleri Ve Düşünceleri*, Türk Akademisi Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Merkezi, 2012, s.6).

lerin netice itibarıyla beklentileri karşılayamamasının nedenlerini analiz etmeye çalışmıştır. Güngör'e göre, modernleşme sürecinde ortaya çıkan sorunların makul çözümü için daha sahici seçeneklerin üretilmesi gerekmektedir. Bu da ancak, çözüm önerilerinin o toplumun tarihsel tecrübe, birikim ve kültürel nitelikleriyle uyumlu olmasıyla mümkündür.

Güngör, eserin girişinde *reform* kavramı ve bu kavramın anlamına ilişkin endişe ve tartışmalara yer vermektedir. Onun, konuyu ele alma biçimini "lafzın manaya tabi olması" ilkesinden hareketle anlayabiliriz. Kavramın Türkiye'de, "bozulmuş bir şeyi yeniden düzene sokulması"¹⁰ çerçevesinde -ve özellikle dinle irtibatlandırarak yapılan tartışmalarda- dine kendi düşünceleri istikametinde yön vermek isteyen çevrelere¹¹ duyulan şüphe ve endişelerden dolayı doğru bir bağlamda ele alınmadığına işaret etmektedir. Güngör, *reformun* Arapça karşılığının 'ıslah' olduğuna ve ıslahın olumsuz tedailerinin olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla konu, kavram kargaşasından kaçınılarak, yapılmak istenen şeyin aslında ne olduğu üzerinden tartışmaya açılırsa, gereksiz endişe yol açmadan doğru zeminde değerlendirilebilir hale gelecektir.

Bu bağlamda, düzeltilmesi gereken şey dinin kendisi değil, bugünkü Müslüman toplumun içine düştüğü durumdur. Bu konuda alınması gereken model ise, Batı uygarlığının değerleri değil, ilk Müslümanlardır.¹² Bu model üzerinden nasıl bir düzenleme yapılacağı ve nasıl bir yöntem izleneceği hususuna yönelik yapılan tartışmaları özetledikten¹³ sonra konunun nasıl bir çerçevede alınması gerektiğini belirtir. Ona göre İslam Dünyasının öncelikli meselesi *siyaset* değil bir *medeniyet* inşa etme zorunluluğudur. Bu da öncelikle olarak *fikir ve sanat*¹⁴ alanında gösterilecek yoğun bir çabanın sonucunda elde edilebilir.¹⁵

10 Erol Güngör, *İslâmın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1983, s.8

11 Modernleşme adına dinin pratiklerine dair yapılmak istenen bazı değişiklikler toplumda ciddi travmalara neden olmuştur. Örneğin bir zamanlar 'dinde reform' adı altında camilere müzik aletlerinin konulması, sıralar yerleştirilerek secdesiz namaz kılınması, surelerinin Türkçe okunması, hacca gidilmekten vazgeçilmesi gibi dinin esaslarına saldırı niteliğindeki projeler dile getirilip tartışma konusu yapılmıştır (Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, s.218).

12 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, s.8

13 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, ss.8-12

14 İslam medeniyetinin tarihsel süreçte üç farklı meydan okumayla karşılaşmıştır. *Haçlı Seferleri*, *Moğol Saldırısı* ve *Sömürgecilik*. Sonuçları itibarıyla ilk ikisi daha çok askeri meydan okumalardır ve bir şekilde Müslümanlar bu meydan okumalara cevap verebilmişlerdir. Fakat karşılaşılan son meydan okuma aynı zamanda zihinsel, ekonomik ve politik bir dönüşümü beraberinde getirmiştir ve hala devam etmektedir (Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım*, Küre Yay., İstanbul, 2009, s.116). Kültür, düşünce ve sanat daha derinden ve daha uzun süren etkiler bırakmaktadır. Davutoğlu'nun bu tespitleri, Güngör'ün bu meydan okumalar karşısında nasıl bir yol izlenmesi konusunda dile getirdiği çözüm önerileriyle birlikte değerlendirilebilir. Özellikle üçüncü meydan okuma olan sömürgecilik İslam dünyası üzerinde dönüştürücü etkiler yapmıştır.

15 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, ss.13-14

20. yüzyılın ikinci yarısında İslam dünyasında Batı uygarlığına karşı bir reaksiyoner tavır gelişmişti.¹⁶ Bunun doğal bir neticesi olarak İslam ülkelerinde başlayan *uyanış hareketleri*, Müslümanların kendi geleceklerini ancak kendi irade ve değerleri üzerinden yeniden inşa etme noktasında bir kararlılığa sahip olduklarını göstermektedir. Bu güven ve kararlılığı besleyen faktörlerden biri ekonomik zenginliğin görece artması, diğeri ise, Batı'nın İslam dünyasında oluşturmaya çalıştığı politik ve ideolojik sistemlerin bu toplumların gelişmesinde ve istikrarın oluşturulmasında olumsuz neticeler vermesi olmuştur. Güngör'e göre, Batı uygarlığına karşı İslam dünyasında meydana gelen uyanış hareketlerinin sebepleri, Batı etkisiyle oluşan yeni toplumsal sistemdeki sınıflar arası ekonomik eşitsizliklerin derinleşmesi, Batılı ülkelerin İslam toplumları üzerindeki hala devam eden baskıları, İsrail'in Ortadoğu'da kurulmasının nedeni olarak Batı emperyalizminin görülmesi, Müslüman toplumlarda kurulan Batı tarzı sistemlerin bu ülkelerin sorunlarını çözmeye yetersiz kalmaları ve bu sistemlerin birer diktatörlük haline gelmeleridir.¹⁷ Bütün bu sebeplerle halk nezdinde Batılılaşma, Batılı bir yaşam tarzını benimseme ve kültürel yozlaşmayla özdeşleşmişti. Yeni oluşan Batılı sistemler yeni bir üst sınıf ortaya çıkarmış ve politik ve ekonomik imkânların çoğu da bu sınıfın eline geçmiştir. Halkın siyasi desteğinden uzak olan bu sınıfın Batılı devletler tarafından desteklenmiş olması bu kesime karşı duyulan toplumsal nefreti beslemiştir.¹⁸ Güngör'e göre, Avrupa ve Amerika açısından bir Sovyet tehdidi veya komünizmin yayılması endişesi söz konusu olmasaydı İslam dünyasında meydana gelen bu uyanış hareketlerine yönelik Batılı güçlerin baskıları daha fazla olacaktı.¹⁹

Son iki yüzyıllık Batılılaşma sürecinin oluşturduğu problemlerin çözüme için bir çıkış yolu aranması gerektiğini düşünen Güngör, benzer durumların Batılı toplumlar için de geçerli olduğunu *Toynbee*'den hareketle ortaya koymaya çalışmıştır. Toynbee, "bugünkü Batı toplumunun bir intihar hareketini temsil ettiğini" belirtmiş ve bunu Batı medeniyetin dayanağı olan *rasyonelizm* ve *hümanizm* üzerine temellendirilen *bilimin* yegâne hakikat olarak görülmesine dayandırmıştır. Toynbee, öne çıkartılan ve öğütülen bu değerlerin/ilkelerin esasında Batı medeniyetinin özünü bozan unsurlar olarak görmektedir.²⁰ Sonuç olarak modern toplumlar, Batı medeniyetinin yol açtığı maneviyat boşluğundan kaynaklanan hoşnutsuzlukları giderebilecek yeni arayışlara yönelmiş, komünizm ve faşizm bu arayışların neticesinde olarak tarih sahnesine çıkmıştır.²¹ Modern Batı medeniyeti ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyo-politik sistemlerin dayandığı ilkeler ve temeller hayatın bütününe kuşatmaktan ziyade maddi/teknolojik bir nitelik yansıtmaktadır.

16 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, s.17

17 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, s.23

18 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, s.27

19 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, s.31

20 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, s.52

21 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, s.57

Güngör, İslam dünyasında modernleşme hareketleri çerçevesinde Batı medeniyetinden alınan bir takım kavram, doktrin ve kurumlarla oluşturulmaya çalışılan sosyo-politik sistemlerin toplumsal sorunları çözmekten ziyade daha da derinleştirdiği tespitini, Avrupa, Hıristiyanlık ve İslam arasındaki derin tarihi, sosyal ve kültürel farklara dayandırarak açıklar. Güngör din, laiklik, eşitlik ve bu kavramlara tekabül eden düşünce ve kurumların Batılı toplumların kendine özgü tarihsel tecrübelerine bağlı olarak ortaya çıktığına dikkat çeker. Örneğin *eşitlik prensibinin* Avrupa'da neden çok önemli görüldüğünü, Roma döneminden modern zamanlara kadar, kiliseler de dâhil olmak üzere, özgürlüklerin nasıl kontrol altına alındığına yönelik örneklerle gösterir. Bütün bu örnekler, tarihsel ve toplumsal farkların tayin etmiş olduğu sonuçlar ve getirilen çözümlerin evrensel ölçekte geçerli olamayacaklarına işaret etmektedir.²²

Sosyolojik mukayeseler, farklı toplumların veya uygarlıkların ürettikleri yaşam tarzlarının, toplumsal ilişki ve kurumlarının dayandığı kültürel temellerin kavranmasını mümkün kılmaktadır. Bu kavrayışlar, her toplumun kendine özgü yönlerinin nedenlerinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, toplumların kendi sorunları için üretmiş oldukları çözüm yolları veya modelleriyle sorunlar arasında bir ilişki vardır. Dolayısıyla burada görülebilecek neden-sonuç ilişkisini genelleştirmek çoğu zaman yanılgılara yol açabilmektedir. Konuyu Güngör'ün yukarıda *eşitlik* kavramı üzerinden yapmış olduğu değerlendirmeler üzerinden düşünebiliriz. Batılı toplumların tarihsel geçmişinde eşitliğe ilişkin bireylerin hafızalarında derin travmalar oluşmuştur. Bunların oluşmasında devlet ve kilise geleneğinin ortak bir etkisi olduğu bilinmektedir. Oysa Türk toplumunda örneğin eşitliğe ilişkin tartışmaların bağlamı düşünüldüğünde Batılı bireyin hissettiklerinden çok farklılaşacak bir algı söz konusu olacaktır. Bu konuyu feminizm örneği üzerinden de düşünebiliriz.

Avrupa'da yaşanan modernleşme süreci, temellerini Aydınlanma düşüncesinin akıl tasavvuruna dayandırıyordu. Bu akıl, tarihi ilerlemeci (terakki) bir perspektife dayandırarak açıklıyordu. Aydınlanma aklının insana, hayata ve evrene dönük açıklamalarına bağlı olarak yeni bir toplum tasavvuru oluşmuştu. Newton'un evrene yönelik mekanik açıklamaları, Darwin'in evrimci bir perspektifle "en güçlü olanın hayatta kalması ilkesi" modern toplumun oluşumunda birçok düşünür ve bilim adamına ilham kaynağı olmuştur. Örneğin Marx, *Spencer*, *Comte*'a ait toplum tasavvuru bu ilerleme ideolojisine dayanıyordu. Güngör, *Bergson*, *Schopenhauer*, *Nietzsche*, *Sorel*, *Kierkegaard* gibi filozofların *akıl*ın tek başına yeterli olamayacağı ve ilerleme iddialarına karşı çıkışlarına yer vererek modernleşme için tek bir modelin uygulanma zorunluluğu olmadığını göstermek istemiştir. Ayrıca aklın rehberliğinde inşa edilen modern uygarlığın dünya üzerinde

oluşturduğu tahakküm ve tahribatın ne boyutlara ulaştığını ortaya koymaya çalışmıştır.²³

Modern uygarlık teknolojik bakımdan hızlı bir şekilde ilerlerken, insanın en önemli yanı olan değer ve anlamdan onu yoksun bırakmıştır. Dolayısıyla Müslüman toplumların teknolojiye karşı yaklaşımı onu daha yüksek bir değer sisteminin emrine vermek şeklinde olmalıdır. Böylece bir değerler sistemi olarak İslâm'ı tarihi şartlara intibak ettirmek Müslüman aydınların göz önünde bulundurması gereken bir zorunluluk olarak ortada durmaktadır.²⁴

İslam'ın hayatın her yönünü kuşatan düzenleyici bir sistem sunması, Müslüman toplumları modernleşme süreçlerinde bazı paradokslarla karşı karşıya bırakmıştır. Örneğin modernleşme politikalarının Batılılaşma üzerinden yürütülmesine bağlı olarak siyasî, ekonomik ve hukukî içerikli dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Bu kurumsal iktibaslar kültürel farklılıklardan dolayı özellikle hukuk alanında birçok soruna yol açmıştır. Öncelikle her iki uygarlığın hukuk anlayışı ve temelleri çok farklıdır. Örneğin, İslam'da teşri yetkisi devletten bağımsız olarak işlerken, Batı hukuk sisteminde kanun koyma yetkisi devletin tekelindedir. Dolayısıyla Batıda devletlerin hukuka uymaktan ziyade kendi isteklerine uygun olarak hukuku düzenledikleri görülmektedir. Batılı laik hukukun diğer bir farklı yönü, güç veya menfaat mücadelelerini yansıtan bir özelliğe sahip olmasıdır. Böylece, insanlar arasındaki iktidar mücadeleleri sonucunda hâkim olan kesimin ideolojik tercihinin göre şekillenen bir hukuk teşkil edilmiş olmaktadır²⁵. Hukuk bu anlamda adaleti sağlamakla ziyade bir sınıfın diğerini kontrol altına almasını meşrulaştıran bir yapıyı yansıtmış olmaktadır. Batıda (ve modern politik dönüşümlerden sonra İslâm dünyasında) cereyan eden siyasî mücadeleleri motive eden durumun söz konusu bu siyasî-hukukî yapı olduğunu düşünebiliriz.

Yine aynı şekilde liberalizm, kapitalizm ve sosyalizm gibi siyasal sistemler de Batılı toplumların tarihsel ve sosyal gerçekliğinin iç çelişkilerinin bir yansıması olarak meydana gelmiştir. Bu açıdan bu sosyo-politik sistemleri, kendi şartlarının bir ürünü olarak düşünmeden başka bir topluma bir model olarak uygulamanın sonuçlarını da tecrübe etmiş durumdayız. Bu sistemler, belli tarihsel ve sosyolojik şartların bir ürünü olduğu için, Müslüman toplumların sosyolojik dokusuyla, kültürel kodlarıyla uyuşmamıştır²⁶. Dolayısıyla bu politik sistemler yoluyla gerçekleştirilmek istenen kalkınma hamleleri beklentileri gerçekleştirmekten çok uzak kalmışlardır.

Güngör, İslam toplumlarının Batı uygarlığı karşısında yukarıdaki muhtelif tespitleri bağlamında yaşamış oldukları sorunların makul bir çözüme kavuşturulamamasını aydınların yetersizliklerine dayandırmaktadır. Aydın-

23 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, ss.77-79

24 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, ss.85-90

25 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, ss.106-107

26 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, s.133

ların entelektüel kapasiteleri ve dini bilgilerinin yeni bir sıramayı gerekletirmekten uzak olması ve daha sonra da, Müslüman ülkelerin bütün entelektüel gücünü, hızlı kalkınma hamlelerine yönlendirmek zorunda kalmaları aydınlardan beklenen ilevin gerçekleşmesine mni olmuştur. Ayrıca modernleşme/batılıma sürecinde eēitim kurumlarından yetişen aydınlardan Batı karşısındaki ikircikli durumları, kendi kültür ve tarihsel tecrübelerine güvensizlik ve yabancıa vs. gibi durumlar, yapılması gereken gerçek hamleleri mümkün kılmamıtır. Ayrıca aydınlardan batıcı/lik ve muhafazakr/İlmci gibi ana hatlarıyla ikiye bölünmesi ve aralarındaki ideolojik farklılıkların siyasi bir mücadeleye dönüşmesi entelektüel enerji ve zaman kaybına neden olmuştur.²⁷

Aydınlardan arasındaki bu bölünmenin Batılı ülkelerdeki gibi farklı sonuçları olmuştur. rneēin Katolik kilisesi genelde aydınlardan üzerindeki etkisiz kalmasına raēmen kendi içindeki baēlıları üzerinde etkili olmaya devam etmişti. Kilise zaten baēımsız bir kurum olarak devlet desteēine ihtiyaç duymayacak bir zenginliēe hep sahip olagelmi ve bu durumu hiç deēimemi, eēitim ve ēretim faaliyetlerine de devam etmiştir. Müslüman ülkelerde ise kilise teşkilatına benzer devletten baēımsız bir kurum olmadığı için medreseli aydınlardan durumu devlet desteēinden ve bürokratik hizmetlerden mahrum olmayla sonuçlanmıştır. Batılıma hareketlerine baēlı olarak bu kesim sahip oldukları imknları sürekli olarak kaybetmişlerdir.²⁸

Sonuçta batılıma programlarına baēlı olarak giderek ‘medreseli’ ve ‘mektepli’ olarak iki aydın tipi oluşmaya balamı, mektepli aydın karşısında medreselilerin itibar kaybı söz konusu olsa da bu iki zümre yan yana yaşamaya devam etmişlerdi. Fakat batılımanın derinleerek bir kültür ve medeniyet dönüşümüne uēradığı Cumhuriyet döneminde medreselilerin istihdam alanları ve itibarları yok olmuş, bu kişilerin görevleri din hizmetlerinde ibadet rehberliēi yapmaya indirgenmiştir. Tek partili siyasi yapıdan çok partili hayata geçişle birlikte ortaya çıkan görece özgürlük ortamında halktan gelen talepler istikametinde din eēitimine balanmış, fakat hoca bulma sıkıntısıyla karılaılmıtır. Üniversitelerin tarih, edebiyat ve filoloji bölümlerinden, İlmî ilimlerle doērudan ilişkisi olmayan hocalarla bu programlar yrtlmeye çalışılmıştır.²⁹ Böyle bir zeminde İlmî düşüncenin yeniden yorumlanmasının ne kadar zor olduēunu görmek anlaşılır hale gelmektedir.

Sonuç olarak, iki yüzyıllık batılıma sürecinin Müslüman toplumları getirmiş olduēu durum, toplumsal dinamiklerin kültürel zemininin kaybedilmesi. Dolayısıyla Müslüman toplumlar tam olarak Batı uygarlığına entegre olamadıkları gibi kendi kültürel özelliklerini koruyamamılar, kültürel olarak izofrenik bir durum ortaya çıkmıştır. Güngör, İlm toplumlarının ve

27 Güngör, İlmın *Bugünkü...*, s.201

28 Güngör, İlmın *Bugünkü...*, s.205

29 Güngör, İlmın *Bugünkü...*, ss.208-209

İslâmî düşüncenin karşı karşıya kaldığı tüm problemleri ortaya koyduktan sonra, Müslümanların yeni bir medeniyetin inşası için siyasî hamlelerden ziyade, düşünce, fikir ve sanat alanlarına ciddi sayılabilecek çabalara girilmesini önermektedir. Modern Batı uygarlığının meydan okumalarına cevap verebilmek başka türlü mümkün olamaz.

5. İslâm Tasavvufunun Meseleleri

Güngör bu eserine mistisizmin İslâmiyet öncesi medeniyetlerdeki yerini –Doğu’da Hinduizm ve Budizm, Batıda antik Yunan felsefesi- özetleyerek başlamış, sonra İslâm tasavvufunun yabancı kaynaklarına dair dışarıdan oryantalist, içeriden tasavvuf karşıtı kişi ve çevrelerin iddialarını değerlendirmiştir. Burada Güngör’ün diğer mistik cereyanlar ile tasavvuf arasında görülen benzerlikleri açıklamaya yönelik değerlendirmeleri önemlidir. Ona göre farklı kültürlerde görülen benzerlikler arasında illiyet bağıni kurmak her zaman uygun değildir. Benzerlik her zaman difüzyonist yaklaşımların iddia ettiği gibi bir kültürden diğerine geçmiş anlamına gelmez. İnsanların ortak insanî nitelikleri farklı yerlerde benzer şeyleri üretmiş olabilir. Elbette kültürel alış verişler de hep olmuştur. Ancak buradan hareketle hayatımızda yeri olan maddî ya da manevî her şeyi başka kaynaklara bağlamak mümkün değildir. İslâmiyet ise yeni bir dünya görüşü ve nizamı getirirken toplumların yapısı ve işleyişini hesaba katarak hem gerçekçi, hem idealist olmuş; ilişkiye girdiği kültürlerin kimi unsurlarına müdahale etmemiş, kimilerini değiştirmiş, kimini ise kaldırmıştır. Tasavvufta da zaman zaman dinin sınırlarını zorlayan durumlar görüle bile, İslâm cemaatinin gücü bu sapma girişimlerini hizaya sokmuş, eğrilikleri gerek te’vil ederek, gerekse ona İslâmî bir renk katarak doğrultmayı başarmıştır.³⁰

Güngör daha sonra tasavvufun tarihî gelişmesini incelemiştir. Bu inceleme, önce tavır ve davranış, sonra düşünce tarzı halinde sistemleştirilen tasavvufun doğrudan Hazret-i Peygamber’in –ve onu örnek alan sahabelerinin zühdü esas alan yaşantılarına dayandığını göstermektedir. O halde tasavvuf, dinin derûnî mânasına nüfuz etme ve manevî hayatı maddî hayata üstün kılma, kulun Allah’a yönelimini güçlendirme olarak tanımlanırsa, İslâm ile hemen hemen aynı mânaya gelmektedir.³¹

Tasavvufun tarihî gelişimini anlatırken Güngör’ün altını çizdiği bir husus da *doktriner* görüşlerden ziyade örnek yaşantıların halk kitleleri üzerinde etkili olduğunu belirtmesidir. Tasavvufu itibarlı kılan da mutasavvıfların saygı uyandıran yaşantıları olmuştur. Onlar dini ‘bilinen’ olmaktan çok ‘yaşanan’ bir şey olarak görmüşler, söyledikleri gibi yaşamayan fakihleri ise samimiyetsiz insanlar olarak telakki etmişlerdir. Bu farklılık daha sonraları zâhir ilmi

30 Erol Güngör, İslâm Tasavvufunun Meseleleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1987, ss.62-63

31 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., s.65

ve bütün ilmi kutuplaşmasına neden olmuştur.³² İslâm medeniyetinin seçkinleri bu kutuplaşmayı sfilerin tasavvufi yaşıantıyı ilmileştirmeleri, fakihlerince tasavvufu şer'i ilimler arasına almalarıyla aşmışlardır. Güngör' teyiden şunu da söylemeliyiz ki, İslâm medeniyetinde en saygı duyulan seçkinler *zlcenaheyn* denilen, yani ilim ile tasavvufu şahsında meczeden *mutasavvif âlimler* ile âlim mutasavvıflar olmuşturlardır.

Güngör, sünni Müslümanlık ile sfiliğın kaynaşmasında Gazalî'nin etkisinin çok önemli olduğunun altını çizer. *Gazalî'nin* buradaki önemi, sünnilik ve tasavvuf ya da şeriat ile tarikat adı verilen iki ayrı akımı uzlaştırmış olması değil, bu ikisinin bir ve aynı şeyler olduğunu göstermiş olmasıdır.³³

Tasavvufun tarihî gelişimini anlatırken Güngör haklı olarak *Muhyiddin ibn-i Arabî* üzerinde çok durur. Ona göre İbn Arabî'nin "panteist felsefesi o zamana kadar esas itibarıyla ahlâkî ve psikolojik neticelerle ilgili olan tasavvufu bir metafizik sistem hline getirmiş"tir. Dahası tasavvufu ahlâkî muhtevadan mahrum bırakacak bir yola sokmuştur.³⁴ Güngör İbn Arabî hakkında "münevver bir Müslüman onu okuduğ zaman fevkalâde kaliteli bir zihinle karşılaşmış olmaktan haz duyar ve kendisine saygı gösterir. Gerçekten, Muhyiddin İslâm medeniyetinin yetiştirdiğ büyük adamlardan biridir" der, ama ona itibar kazandıran motiflerden önemli birisinin eserlerinin anlaşıl-mazlığ olduğunu söyler. Halk nezdindeki itibarı ise münevverlerin takdirinin bir yansımasıdır. Görüşleri halk arasında bilinecek olsa hiç hoş görülmezdi. "Muhyiddin bütün parlak zekası ve geniş bilgisine rağmen ortaya l bir sistem çıkarmıştır. Bu sistemin İslâmiyet'in realitesi ile pek az ilgisi vardır. Onun uğraştığı ve anlattığı şeyler yaşayan, dinamik bir dinin dışında kalmış, İslâm tefekkürünün gelişme seyrine ve İslâm cemaatinin ihtiyaçlarına ayak uyduramamıştır."³⁵

Güngör'n İbn Arabî tenkidinde biraz aşırıya gittiği düşünülebilir. Ancak onun topluma karşı sorumluluk duyan bir münevver sıfatıyla, zaten sübjektif niteliğiyle bozulmaya mütemayil olan tasavvufun, İslâm anlayışını heterodoks yollara srkleyebileceği kaygısıyla istismar kapılarını kapamaya çalıştığı fark edilmektedir. Bu satırlar yazıldıktan yaklaşık kırk yıl sonra bugün Türkiye'de din, özellikle de tasavvuf adına ortaya çıkan çeşitli aşırı yorumlar göz önünde bulundurulduğunda, Güngör'n bu sert tutumunun döneminde işaretleri görülmeye başlanan kabul edilemez yönelimlere set çekme amaçlı olduğu daha iyi anlaşıl-maktadır. Her ne amaçla olursa olsun bu yaklaşımla Güngör'n sünni ilim geleneğine vkıf ve onu önemseyen bir âlim tavrıyla hareket ettiği açıktır. Hatta bu noktada Güngör'n adeta 'modern medreseli' bir görüntü verdiği söylenebilir.

32 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., s.68

33 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., s.79

34 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., ss.89-90

35 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., ss.93-94

Kitabın bir sonraki bölümünde Güngör “*Manevî İktidar ve Maddî Teşkilâtlar*” başlığı altında tasavvufun tarikatlar halinde müesseseseleşmesini inceler. Başlık muhtevayı çok güzel özetlemektedir. Hıristiyan mistisizmin-den farklı olarak İslâm tasavvufuna yönelen kişi, bu nefis ve ruh terbiyesi işinde kendisini eğitebilecek bir kâmil mürşit bulmak zorundadır. Bu nedenle daha işin başında velilik keramet, şeyhlik gibi manevî iktidar sağlayan durumlar karşımıza çıkmaktadır. İslâm dünyasında “evliya ve keramet doktrini zihinlere o kadar derin bir şekilde yerleşmiştir ki, âdeta imanın bir parçası gibi olmuş”, “sünnî itikadına resmen dâhil olmuştur.”³⁶ Bu noktada Güngör’ün şu değerlendirmeleri sosyolojik açıdan önemlidir:

“Evliya kerametlerini inanılmaz bulanlar bir noktaya bilhassa dikkat etmelidirler. Evliya menkıbeleri tasavvufta –hatta bütün din hayatında- çok önemli bir yer tutar ve bu menkıbeler kerametlerle doludur. Bir kimse meselenin keramet tarafına bakarak –şimdi pek çok aydının yaptığı gibi- bütün bunların hurafeden ibaret bulunduğunu söylemekle büyük bir hataya düşmüş olur. İslâm dünyası da dâhil olmak üzere Doğu’da bir hikâyenin vukuundaki sıhhat daima ikinci plânda düşünülen, hatta bazen hiç dikkat edilmeyen bir şeydir. Burada hadisenin objektif şartlara uygunluğu önemli değildir, çünkü anlatılmak istenen şey objektif olay değildir. Hiçbir evliya menkıbesi bir olayı ifade etmek üzere anlatılmaz. Olay, orada belirtilmek istenen ahlâkî muhteva için bir kılıftır ve bu kılıfın kültürde geçerli olan şeylerden seçilmesi pek tabiidir. Biz bugün aynı gerçekleri anlatmak istediğimiz zaman akıl-dışı olayları kullanmıyoruz, fakat onları kullananların asıl maksatlarının bizimkinden hiç de farklı olmadığını hesaba katmalıyız.”³⁷

Eser bu noktada tarikatların doğuşu ve gelişmesini değerlendiren tamamen sosyolojik bir zeminde ilerlemekte, şeyhin misyonu ile tarikatların dinî ve sosyal fonksiyonları incelenmektedir. Şeyh muhitinden daha yoğun, daha heyecan verici bir dinî hayat yaşayan kişidir. Varlığı müritlerin toplanmasını sağladığı gibi, grubun ayakta kalmasını da temin eder. Tarikat teşkilatlanması şeyhin ölümünden sonra taraftarların bir arada kalabilme istek ve heyecanından doğmaktadır. Süfî tekkelerinin Hıristiyan manastırlarından önemli bir farkı dünya hayatına kapalı olmamalarıdır. İslâm cemiyetlerinde dünya ile ahiretin bu kadar yan yana ve iç içe olmasında dervişlerin etkisi önemlidir. “Bu adamlar yüzlerce yıl Müslümanların uyanık vicdanı” olmuşlar, “onların sayesinde görünen dünya ile görünmeyen dünya arasındaki mesafe iyice ortadan kalmıştır.” “Gerçekten bu dünya hayatında insanın çözemediği ve öbür dünyada birer problem olmaktan çıkacak diye düşündüğü belli başlı birkaç mesele vardır: Yaradılışın sırrı, eşyanın hakikati ve ölümden sonra ne olacağı.” Süfînin dünyasında bunlar mesele olmaktan çıkmıştır. “Ölümün bir son değil, bir başlangıç olduğu da açıkça bellidir. Belki de bu

36 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., s.103

37 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., s.105

yüzdendir ki Müslümanın ölüsü onun dünyasının bir parçası olmaya devam eder; evimiz, bahçemiz ve kabristanımız birbirinden pek ayrı şeyler değildir. Hayatla ölümü tam bir kutuplaşma halinde düşünen Batılı, bu düşünceye çok yabancı olduğu için, ölülerimizin niçin bu kadar canlılarımızla yan yana bulunduğu hayret eder.”³⁸

Güngör, tasavvufu şeriat ile çatışmaya müsait kılan durumlara da dikkat çeker. Bir şeyi prensip olarak kabul ettiğinizde onun neticelerinden kaçınmak mümkün değildir. Tasavvufun ‘ilham’ı kabul etmesi, ardından zahir/bâtın ayrımını, bâtının zahire, marifetin ilme üstünlüğünü getirecek; ulemanın kitaba, şeyhlerin ise kalplerine başvurmaları sıkıntılı durumlara yol açabilecektir. Osmanlı döneminde medrese ile tekke çatışması sıklıkla dile getirilen bir husustur. Güngör’e göre bu çatışma biraz abartılmış gibidir. Bu iki müessese kültür merkezi olan şehirlerde birbirlerine yakın olmuşlardır. Medreselerin entelektüel gücü tekkeleri kontrol altında tutmuş, bu kontrolün olmadığı yerlerde tekkeler bâtil itikat ve putperestlik unsurlarıyla dolmuştur. “Kuzey Afrika tarikatlarının dejenere olmasının en büyük sebebi, kitabın standartları yerine kalbin semboller dünyasını hâkim kılmalarıdır. Kalbin dünyasının kitabinkinden çok geniş olduğu muhakkaktır, ama onun kapılarının doğru kadar yanlışa da aynı derecede açık bulunduğu unutulmamalıdır.”³⁹

Eserde daha sonra tasavvufta bilgi meselesine odaklanarak bilgi kaynağı olarak ‘sezgi’ üzerinde durulmuş; mistik bilgi teorisinin antik Yunan felsefesine dayanan temelleri modern felsefeye kadar getirilmiş ve mutasavvıfların *marifetle* ilgili görüşleri özetlenmiştir. Güngör üzerinde çok etkisi olduğu görülen Gazalî burada yine karşımıza çıkmakta, “ehl-i sünnet itikadındaki mutasavvıflar arasında bilgi felsefesini en iyi temsil eden” olduğu ve “mistik bilgiyi hem bizatihi bilgi problemi olarak incelemiş, hem de bizzat o yoldan bilgiler edinmiş” bir kişi olduğu için görüşleri üzerinde önemle durulmuştur. Bunu takip eden bölümde “vecdin psikolojisi” mutasavvıflara ve modern dönem Batılı düşünürlere atıflarla anlatılmıştır.

Kitap bunsan sonra *Tarihî Sosyolojik Manzara* başlığı altında tekrar sosyolojik bir zemine yönelmekte, tasavvuftaki gelişmeleri Abbasilerden Selçuklulara uzanan bir süreç içinde değerlendirmektedir. Güngör özellikle Türklerin Müslüman olmaları sürecinde tasavvufun etkilerini olumlu ve olumsuz yönleriyle irdelemekte, medresenin heterodoks inançlarla dolu halk tasavvufuyla uzun ve çetin bir mücadeleye girdiğini; bu mücadeleyi medresenin kazanması halinde istikrar ve birliğin sağlandığını, medresenin hâkim olmadığı yerlerdeyse günümüze kadar uzanan milli bütünleşme sorunlarının olduğunu belirtmektedir. Çok açık bir biçimde medreseden yana bir tutum takınan Güngör’ün bu noktada “medresenin istikrarlı bir cemiyet bünyesi

38 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., ss.106-110

39 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., ss.111-113

içinde çalışmasına karşılık Tekke heyecan unsuruna verdiği önemle, devamlı gazâ halinde yaşayan insanları harekete geçiren başlıca kuvvet⁴⁰ olduğunu söylemesi önemlidir.

Tasavvuf ekseninde sosyal tarihî manzarayı değerlendirirken Güngör, siyasî-iktisadî çöküntü ile tasavvuf arasındaki bağlantı üzerinde de durmuştur. Sonuç olarak “sûfilîğin siyasî-iktisadî çöküntünün bir sonucu değil, bu çöküntüye karşı bir reaksiyon” olduğunu, “tasavvufun çöküntü zamanlarında ortaya çıkan bir ümitsizlik felsefesi veya tembelliğin aklileştirilmesi” olmadığını, “çöküntü zamanlarında görülmekle birlikte, bu çöküntü karşısında çözülmeyi değil, ona karşı manevî bir reaksiyonu teşkil ettiğini” belirtmektedir.⁴¹

Bu bölümün sonlarında doğru Güngör şaşırtıcı bir biçimde açıkça “tasavvuf karşıtı” denilebilecek bir tavırla, tasavvufun İslâm kültürüne yaptığı en büyük menfi tesirin “en kaliteli zihinleri, en parlak zekâları kültür hayatının dışına çekmek ve onları kısırlığa mahkûm etmek” olduğunu söylemekte, Gazalî ve *Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*'nin bunun birer hazin örneği olduklarını belirtmektedir. Ona göre “devlet adamları arasında sûfilere rağbet eden çok olmuştur, fakat sûfî bir devlet adamı gösterilemez. Sûfî âlim çoktur, ama ilim adamlığı yapan sûfî parmakla gösterilir. Düşüncelerine felsefe karışmış sûfî çoktur, ama sûfî filozof yoktur.”⁴² Fakat her şeye rağmen onlar, “insanın iç hayatına muazzam bir zenginlik kazandırmışlar”, “imânın tam mânâsıyla yaşanması hususunda bize bir çeşit öğretmenlik yapmışlar”dır. “Bu noktadaki hizmetleri hiçbir şekilde küçümsenemez.” “Nihayet, mutasavvıfların insanın içine tuttıkları ışık, dışarıyı tamamen ihmâl etmeye yol açmış olsa bile, bize kendimizi tanıtmaya bakımından fevkalâde faydalı neticeler doğurmuştur.”⁴³

Güngör tasavvuf karşıtı duruşunu kitabın *Günümüz ve Tasavvuf* başlıklı son bölümünde de sürdürmekle birlikte, burada asıl olarak Türkiye'nin genel sosyolojik manzarasını çizmektedir. Burada öne çıkan tespitler, bizim en başta ‘din kırılması’ kavramıyla ifade ettiğimiz durumun eleştirisine dayanmaktadır. Türkiye’de pozitivist aydınlar eliyle ilim din yerine ikame edilmeye çalışılmış, aydın olarak yetişen Türk gençleri müspet ilmin ispat etmediği şeyleri şüpheyile karşılar, hatta inkâr eder hale getirilmiştir. Hâlbuki ‘bilgi sâhası’ ile ‘değerler sâhası’ ayrı alanlardır. İlim değer yaratamaz. Müspet ilim ideolojisinden bazı değerler çıkarılabilse bile, bunlar ancak ilkel bir materyalizm etrafında şekillenebilir. Sonuç olarak müspet ilim adına kaybedilen değerlerin yerine hiçbir şey gelmemiş veya gelenler hiçbir işe yaramamıştır. *Bilimsel ahlâk*, *geleneksel ahlâk*’ın yerini dolduramadığı gibi, insan ilişkilerinde menfaatin dışında hiçbir motiv bırakmamıştır. Aşk ve imanın bulun-

40 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., ss.184-185

41 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., ss.190-196

42 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., s.198

43 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., s.206

madığı bir cemiyette bu ikisine duyulan ihtiyaç şiddetle hissedilir. Türkiye bu ihtiyacı dinden başka şeylerle gidermeyi denemiştir; dünyevî inanç ve merasimlerin kendi özünde olmayan maneviyat ihtiyacı karşılması mümkün değildir. Nitekim dünyanın başka yerlerinde de bu denemiş ama netice vermemiş, “din kendi yerine bütün haşmetiyle oturmuştur.”

Ve artık İslâm gerek doktrin, gerek ideoloji olarak gitgide daha çok sayıda insanın zihnini meşgul etmektedir. Kısacası geniş mânada İslâmî bir uyanış söz konusudur. Bu dinî canlanmanın getireceği enerji heba edilmemelidir. İşte bu noktada tasavvuf önem kazanmaktadır. Çünkü Türkiye’de İslâmîyete yönelik bütün kesimlerde görülen ilgi esas itibarıyla tasavvuf kanalıyla olmaktadır. Bu yüzden tasavvufun getirebileceği olumsuzlukların bilincinde olmak gerekmektedir. Tasavvufa yönelmek içtimaî sorumlulukların geri plâna itilmesine yol açmamalıdır. “Sokağı temizlemediğimiz takdirde evde verdiğimiz terbiye tesirsiz kalacaktır.” Tarikatların tarihte birer terbiye müessesesi olarak önemli rol oynadıkları inkâr edilemez; “fakat İslâm için önemli olan, herkesin içtimaî terbiye kazanabilmesi için gerekli müesseselerin kurulmasıdır; keza bu terbiyeyi bozabilecek durumlara karşı yine sosyal plânda tedbirler alınmasıdır.”⁴⁴

Görüldüğü üzere Güngör özü itibarıyla tasavvufa karşı değildir. Ancak tarikatlar yoluyla gelebilecek tehlikelere karşı uyarılarda bulunmak istemektedir. Nitekim bugün artık FETÖ denilen dinî temelli sivil bir yapının asker uzantıları tarafından gerçekleştirilen 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında – bu yapının tarikat olmasa bile lider ve bağlıları arasında şeyh-mürît ilişkisine benzer ilişkilerini göz önünde bulunduracak olursak- Güngör’ün şu tespitleri daha da anlamlı hale gelmektedir:

“Derviş hareketlerinin asıl itici gücü lider mevkiindeki şahsa olan kalbî bağlılıktır ve dolayısıyla ondan işaret gelmedikçe yapılacak hiçbir şey olamaz. Hâlbuki İslâmîyet gerek içtimaî nizam, gerekse liderlik konularını dinin objektif kıstaslarına bağlamış olup, şahısların değerleri ve yetkileri de ancak bu kıstaslar dâhilinde aranmalıdır. Bu itibarla Müslümanlar kendi cemiyetlerinin meselelerini dinin herkes için apaçık olan yorumlarına göre ve İslâm’ın verdiği ölçülere uyan liderlerin öncülüğünde halletmek zorundadırlar.”⁴⁵

6. Çeşitli Konular

Güngör iki müstakil eser dışında doğrudan din sosyolojisi alanına giren birçok yazı da kaleme almıştır. Bunların çoğu daha sonra *Sosyal Meseleler ve Aydınlar* kitabında toplanarak yayınlanmış *Ziya Gökalp ve Türkçülükte Din Meselesi*, *Türklerde Yardım Duygusunun İslâmî Kaynakları*, *Medeniyet ve İslâmîyet*, *Kanun ve Lâiklik* ve *Din Eğitimi* başlıklı makaleler ile aynı kitapta toplanan *İnanmış Aydınların Problemleri*, *Din Gerçeği* ve *Dindar Aydınların Dün-*

44 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., ss.207-219

45 Güngör, İslâm Tasavvufunun..., ss.216-217

kü Meseleleri başlıklı mülakat ve sohbet notlarından müteşekkildir. Bunlara *Dünden Bugünden* adlı kitabında yer alan *Din Eğitimi* ve Türkiye’de on yıllar boyunca tartışma konusu olmuş başörtüsü sorununa dair *Vicdan Hürriyeti*, *Kadın Hakları Vesaire* başlıklı iki makale ile *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* kitabında yayınladığı *Din Meselesi*⁴⁶ ve *Anadolu’da Türk Birliği ve Tarikatlar*⁴⁷ başlıklı makaleleri de ilave etmeliyiz. Burada ayrı ayrı inceleme konusu yapamayacağımız bu makaleler çarpıcı tespitler ve önemli değerlendirmeler içermektedir. Biz bunlardan bazı alıntılar yapmakla yetineceğiz.

a. “Ziya Gökalp” ve “Türkçülükte Din” Meselesi

Güngör’ün ilk defa 1976 yılında *Atsız Armağanı* içinde yayınlanmış olan bu makalesi, hem Gökalp* ve onun din sosyolojisine yaptığı katkıların eleştirel değerlendirmesi, hem bizim ‘din kırılması’ olarak ifade ettiğimiz hususla bağlantılı tarihî kayıtlar düşmesi, hem de geleceğe dair içerdiği öngörüler açısından önemlidir. Türkçülerin din meselesine indirgemeci yaklaşımlarına eleştiriler yöneltilen bu yazıdan Güngör’ün ümit ve beklentilerini yansıtan şu alıntıyla yapalım:

“Fakat bugün dünyadaki bağımsız Müslüman ülkeler ayrı bir blok teşkil edecek derecede büyümüş ve kuvvetlenmiş bulunuyor. Türkiye’nin de uzun bir tereddüt ve korku devresinden sonra eski bâtil itikatlarından kurtularak katılmış olduğu İslâm konferansının önümüzdeki yıllarda daha büyük bir beynelmilel güç haline gelmesi beklenmektedir. Şimdilik dış politika meselelerine öncelik veren bu birliğin kültürel meselelere eğilmemesi imkânsızdır; kısa bir zaman sonra Müslüman milletler kendi ortak medeniyetlerini geliştirmek yolunda işbirliği yapacaklar, bu medeniyetin temel prensipleri üzerinde bir dayanışma içine gireceklerdir.”⁴⁸

b. “Medeniyet ve İslâmiyet”

“İslâm dünyasında ilmin niçin durduğu konusu tam bir aydınlığa kavuşturulmuş değildir. Öyle anlaşılıyor ki bu duraklama yenilik ve değişiklik ihtiyacının duyulmamasıyla çok yakından ilgilidir. İslâm medeniyeti bir bakıma kendi üstünlüğünün kurbanı olmuştur. Onaltı, hatta onyedinci yüzyıla kadar İslâm dünyası o zamana kadar mevcut müesseseleriyle, bilgi ve teknoloji birikimiyle öyle istikrarlı bir cemiyet nizamı meydana getirdi ki burada insanları değişmek, ileri gitmek vs. için teşvik edecek ciddi ihtiyaçlar yoktu. Bu cemiyete meydan okuyan başka bir sistem mevcut değildi. Batılıların Müslümanlar hakkında bilgi toplamak için büyük gayretler sarfetmesine karşılık Müslümanların Batıda olup bitenlere hemen hiç dikkat etmeyişlerinin asıl

46 Güngör, *Türk Kültürü...*, ss.167-196

47 Güngör, *Türk Kültürü...*, ss.197-207

* Güngör, hakkında “Türk kültürünü yanlış anlatanların en kaliteli örneği” dediği Ziya Gökalp’i başka eserlerinde de yeri geldikçe tenkit etmiştir. Örneğin bkz.: *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980, ss.81-86

48 Erol Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011, s.71

sebebi budur. Müslümanlar Batıdaki ilerlemeyi ancak bu ilerlemenin kendileri için felâketler doğurmaya başlamasından sonra anlamaya başladılar. Buna rağmen Batının hâkimiyetinde ilmin oynadığı rol kolay kolay anlaşılamadı, bugün bile tamamen kabul edilmiş değildir.”⁴⁹

c. “Kanun ve Lâiklik”

“Türkiye tarihinde mezhep ayrılığı yüzünden muhtelif zümrelerin birbirine düşmanlık besledikleri de görülmemiştir. Halkımız bin yıldır bu olgunluk içinde yaşarken, ne gariptir ki, taassubun en kötü örneklerini aydınlar vermektedir. Üstelik bizim aydınlar taassubun dinden ileri geldiğini zannettikleri için, dine inanmamakla taassuptan da kurtulduklarını zannediyorlar ve bütün felâket de buradan ileri geliyor. Kendi inançlarını objektif hakikat zannederek herkese kabul ettirmeye çalışıyor, bunu yaparken zor kullanmakta da beis görmüyorlar. Türkiye’de hiçbir dinî dogma, aydınların vehimleri ve peşin hükümleri kadar tehlikeli olmamıştır. Bunlar kendilerine lâik diyor ve bu lâikliği halka da yaymaya çalışıyorlar. Öyle görünüyor ki, pek çok şeyler gibi lâikliği de bir gün halktan öğreneceğiz.”⁵⁰

d. “İnanmış Aydının Problemleri”

“Tefekkür ile iktisadî gelişme arasında muhakkak ki sıkı bir bağlantı vardır, ama bu bağlantıyı tek taraflı düşünmek doğru olmaz. Bizim iktisadî gelişmemiz düşünce hayatının zenginleşmesine yardım ettiği gibi, düşüncemizdeki gelişmeler de maddî gücümüzü artıracaktır. Bence İslâm düşüncesinin gelişmesi her şeyden önce İslâm dünyasına kaybolan benliğini kazandırmak ve dünyayı başkalarının gözlüğüyle görmekten kurtarmak suretiyle bundan sonraki gelişmeler için de sağlam bir zemin hazırlamış olacaktır.”⁵¹

e. “Din Gerçeği”

“Manevî değerler ve dinî inanışlar bakımından aydın ile halk arasında yakınlaşmadan söz edilmesi bir memleket için çok acıdır. Bugün bu sözden kastedilen mâna halkımızda kalmış olan manevî değerlere aydınının da katılmasını sağlamaktır. Hâlbuki değerleri meydana getiren ve geliştirenler aydınlardır, halk onların değerlerine katılmaya çalışmalıdır. Bizde maalesef aydınlar yer ve gök arasında, köksüz, geleneksiz bir zümre haline gelmiş, böylece halkın çok gerisine düşmüş bulunuyor. Burada en büyük vazife din adamlarından ziyade din eğitimi ve din tefekkürü ile uğraşan aydınlara düşer. Onlar ilim ve fikir sahasında meydana getirecekleri gelişme sayesinde memleketin aydınlığında bir manevî gelişme sağladıkları takdirde bu mes’ele başından halledilmiş olur.”⁵²

49 Güngör, *Sosyal Meseleler...*, ss.105-106

50 Güngör, *Sosyal Meseleler...*, ss.389-390

51 Güngör, *Sosyal Meseleler...*, s.564

52 Güngör, *Sosyal Meseleler...*, s.576

f. “Dindar Aydınım Dünkü Meseleleri”

“Batı'nın üstünlüğünün doğurduğu şiddetli sıkıntı dindar olmayan aydınları dine karşı menfi bir tavır almaya götürmüştür. Bunun başlıca sebebi Osmanlı toplumunda hemen her müessesenin dinle karışmış, içiçe geçmiş olmasıdır. Dindar aydın kurtuluşu nasıl dinde arıyorsa, dindar olmayan da bütün felâketin dinden geldiğini iddia etmektedir. Ancak dine bu şekilde kesin bir aleyhte tavır almanın yaratacağı güçlükler dolayısıyla, dinden ziyade “yanlış din anlayışından” bahsedilir. Her iki tarafın da “yanlış din anlayışından” bahsetmeleri onlar arasında bir benzetmeye yol açabilirse de bu benzetmenin yanlışlığı hemen ortaya çıkar. Dindar bu yanlışın yerine dinin doğrusunu koymaya çalışmakta, öbürü ise başka şeyler teklif etmektedir.”⁵³

g. “Vicdan Hürriyeti, Kadın Hakları...”

“Dikkat çekecek hususlardan biri de, örfün kıyafette kapalılığı esas tutup açıklığa sınırlar koymasındır. Daha doğrusu, bütün dünyada cemiyetler kapalılığın derecesini âdete veya şahsî tercihe bırakmış, açıklık konusunda sıkı kayıtlar koymuşlardır [...] Bu yüzdendir ki kıyafet konusunda yapılan resmî düzenlemelerde ya kapalılık yönünde bir mecburiyet konmuş, yahut açıklık konusunda serbestlik verilmiştir [...] Şu halde kıyafetin kapalılıktan açıklığa geçişinde esas olan “açılma mecburiyeti” değil, fakat “kapanma mecburiyetinin kalkması”dır. Aslında hürriyetin mânası da budur.”⁵⁴

h. “Din Eğitimi”

“Bugün [1982] orta yaştaki Türk vatandaşlarının pek çoğu din bilgilerini belli bir yaşa geldikten sonra kendi başlarına edinmişler, daha ilkokul çağında öğrenecekleri bilgileri yirmi yaşından sonra almışlardır. Tabii bu arada monden çevrelerde kalarak dinle hiç temasa gelmemiş yüzbinlerce Türk genci cemiyetten kopuk, gökle yer arasında şaşkın dolaşan birer yabancı olmuşlardır. İşin kötüsü, bunlar cemiyette sahip oldukları idarî veya siyasî mevkiler dolayısıyla din hayatıyla ilgili kararlar vermek veya kanaat beyan etmek durumunda kalmışlardır. Türkiye’de okumuşlarla halk arasında başlıca sürtüşme noktalarından birini dinin teşkil etmesi bu yüzdendir. Ne yazık ki aydınlarımızın çoğu hâlâ bu sürtüşmenin kendi cahilliklerinden ileri geldiğinin farkında değildir ve meseleyi halkın cahilliğiyle izah etmektedir.”⁵⁵

Değerlendirme ve Sonuç

Erol Güngör, yirminci yüzyılın son çeyreğinde yayınladığı kitaplar ve makalelerle Türkiye’de sosyal bilimlerin alanının en dikkat çeken isimlerinden birisi olmayı başarmış, farklı çevreler tarafından ilgiyle takip edilmiş bir akademisyendir. Çalışmalarına bütünüyle bakıldığında, ülkesinin makro problemlerini masaya yatıran, sorunların temellerine inmeye çalışan, çözümler

53 Güngör, *Sosyal Meseleler...*, s.582

54 Erol Güngör, *Dünden Bugünden, Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Mayaş Yay., İstanbul, 1982, s.78

55 Güngör, *Dünden Bugünden...*s.85

üretmeye yönelik fikrî açılımlar getiren bir düşünür olarak görünmektedir. Onun muhatabı aydınlar, sorunu da aydınlarladır. Çünkü Türkiye modern zamanlara 'medeniyet kırılması' olarak ifade ettiğimiz büyük bir zihinsel kırılmayla geçiş yapmış, bu travma aydınlar üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. Güngör bu hasarları görmekte ve gidermeye çalışmaktadır. Eserlerinde dinin merkezi bir öneme sahip olması da bununla alakalıdır. Ona göre "son elli yıllık modernleşme çılgınlığının henüz dejenere edemediği hayat kesimlerinde İslâm bütün canlılığıyla yaşamaktadır. Üstüne yığılan kül tabakalarını aralayacak olursanız, Türk hayatında İslâm'ın bir kor halinde yattığı görülür [...] Türkiye'de bu zenginlik vardır, ancak elini atacak insanları beklemektedir."⁵⁶ Ancak unutulmamalıdır ki "Bildikleri şeylerin üzerine kıvrılıp kapanmak suretiyle etrafındaki değişimleri görmemek rahatlık verebilir. Ama bunu yapmakla kendi dâvalarına hizmet değil, belki ihanet etmiş olduklarını unutmalılardır. Eğer İslâm bir hayat tarzı ise, onu bazılarının istediği gibi vicdanların gizli köşelerine hapsedmekten kaçınmalıyız. İslâmı hayata açmak isteyenler onun her meselesini gün ışığına çıkarmak zorundadırlar."⁵⁷ Güngör eserlerinde bunun örneklerini vermeye çalışmıştır.

Güngör, din sosyolojisi alanına giren eserlerinde Türkiye'nin din eksenli zihniyet sorunlarına odaklanmış, seküler aydın çevreleri din üzerinde düşünmeye, dindar aydınları ve özellikle İlâhiyat camiasını ise -dinin hayattan kopmaması için- yaşadığımız dünyanın meselelerine duyarlı olmaya davet etmiştir. Güngör'ün bunu yaparken İslâm medeniyetinde yüzyıllar boyunca seçkin âlimlerin tedvin ettiği ilim geleneğinin muhkem çizgisine bağlılığı ve sübjektif temelleri nedeniyle kolayca bozulma temayülü gösteren tasavvufu, ilmin objektif ölçüleriyle kontrol altında tutmaya yönelik hassasiyeti dikkat çekmektedir. Ne var ki hepimiz içinde yaşadığımız çağın çocuklarıyız. Bu yüzden Güngör'ün düşüncelerinde de kendi döneminin izlerinin, özellikle sosyal bilimlere hâkim olan modernleşme paradigmasının etkilerinin görülmesi şaşırtıcı değildir.

56 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, s.13

57 Güngör, *İslâmın Bugünkü...*, s.7

Kaynakça

- AMMAN, Mehmet Tayfun, “*Erol Güngör ve Son Dönem Tefekkür Hayatımız*”, Türk Tefekkür Dünyası Bilgi Şöleni, Pamukkale Üniversitesi Yay., İstanbul, 2015, Cilt: II, ss.633-640
- DAVUTOĞLU, Ahmet, *Küresel Bunalım*, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.
- GÜLER, Gökhan, *Erol Güngör: Hayatı, Eserleri Ve Düşünceleri*, Türk Akademisi Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Merkezi, 2012.
- GÜNGÖR, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.
- Dünden Bugünden, Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Mayaş Yay., İstanbul, 1982.
- İslâmın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1983.
- İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1987.
- Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1989.
- Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011
- MARDİN, Şerif, “Bir Sentez Adamıydı”, *Erol Güngör*, Ed. Murat Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2006,